

DOI

УДК 792:930.253:352(477.73-25)»18»(093.2)

Костянтин Картузов (м. Миколаїв)

аспірант кафедри історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили,

заступник директора Державного архіву Миколаївської області,

член Миколаївської обласної організації

Національної спілки краєзнавців України

E-mail: kartuzov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>

Театральне життя Миколаєва ХІХ ст. у документах Канцелярії Миколаївського військового губернатора

У статті розглядається театральне життя Миколаєва ХІХ ст. на основі документів фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора». Спираючись на матеріали канцелярського діловодства, дослідження висвітлює театр у його практичних проявах, зафіксованих у документах як конкретні організаційні ситуації. Особливу увагу приділено матеріалам про гастрольну діяльність і порядок постановки вистав, цензурні процедури та дозвільні практики, а також документам, в яких відбито питання технічної придатності будівель і дотримання вимог безпеки. Простежено історію появи та функціонування двох приватних театрів у Миколаєві. Це дозволяє показати театр не лише як мистецький осередок, а й як важливий сегмент міського публічного життя.

Документи фонду демонструють механізми взаємодії військового губернатора з органами міського самоврядування щодо організації театрального життя міста Миколаєва.

Зроблено висновок, що документи Канцелярії дають змогу реконструювати як окремі події театрального життя Миколаєва 19 ст., так і механізми, завдяки яким ці події ставали можливими. Водночас, для повнішого відтворення культурного контексту доцільно залучати матеріали преси та джерела особового походження.

Ключові слова. Миколаїв, культура, театральне життя, театр, гастролі, театральні трупи, репертуар, театральні будівлі, організація вистав, Канцелярія Миколаївського військового губернатора.

Kostiantyn Kartuzov (Mykolaiv)

Postgraduate Student of the Department of History,

Petro Mohyla Black Sea National University,

Deputy Director of the State Archives of Mykolaiv Region,

Member of the Mykolaiv Regional Organization of the National Union of

Local Historians of Ukraine

E-mail: kartuzov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>

Theatrical Life of Mykolaiv in the 19th Century in the Documents of the Chancellery of the Mykolaiv Military Governor

Abstract. The article examines the theatrical life of Mykolaiv in the nineteenth century based on the documents of the fond 'Chancellery of the Mykolaiv Military Governor'. Drawing on administrative records, the study highlights theater in its practical manifestations as reflected in documents that record specific organizational situations. Particular attention is paid to materials on touring activities and the procedures for staging performances, censorship practices and authorization procedures, as well as documents reflecting issues of the technical condition of buildings and compliance with safety requirements. The history of the emergence and functioning of two private theaters in Mykolaiv is also traced. This makes it possible to present theater not only as an artistic institution, but also as an important segment of urban public life. The documents of the fond demonstrate the mechanisms of interaction between the military governor and municipal self-government bodies in organizing the theatrical life of the city of

Mykolaiv. It is concluded that the documents of the Chancellery make it possible to reconstruct both individual events of Mykolaiv's theatrical life in the nineteenth century and the mechanisms that made these events possible. At the same time, for a more comprehensive reconstruction of the cultural context, it is advisable to involve materials from the press and sources of personal origin.

Key words: *Mykolaiv, culture, theatrical life, theater, tours, theatrical troupes, repertoire, heater buildings, organization of performances, Chancellery of the Mykolaiv Military Governor.*

Постановка проблеми в статті полягає в дослідженні того, як театральне життя Миколаєва у XIX ст. знайшло відображення у документах фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» і якою мірою цей джерельний комплекс дозволяє реконструювати ключові події та практики міської сцени. Зокрема зазначено, що театр у публічному просторі існував не лише як мистецька діяльність, а як сфера, що потребувала організаційних рішень, погоджень і врегулювання практичних питань, пов'язаних із гастролями, роботою театральних приміщень, проведенням вистав і забезпеченням порядку під час публічних заходів. Саме це формує дослідницьку проблему, коли необхідно поєднати подієвий опис театрального життя міста з аналізом документальних механізмів його організації та визначити можливості й межі використання матеріалів Канцелярії для історії театру Миколаєва.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні принципів історизму, системності й об'єктивності, що забезпечують комплексний аналіз театрального життя міста Миколаєва у XIX ст. за матеріалами фонду Канцелярія Миколаївського військового губернатора. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує архівознавчу та джерелознавчу методологію та дозволяє розглянути театральне життя міста через аналіз канцелярського діловодства, зокрема процедур погодження гастролей і вистав, організаційних рішень щодо роботи театральних приміщень та забезпечення порядку під час публічних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія культурного життя Миколаєва у XIX ст. сформувалась нерівномірно і в дослідницькій традиції тривалий час відходить на дру-

гий план порівняно з військово-адміністративною історією міста, що було зумовлено його статусом важливого флотського та портового центру, де до 1895 р. перебували штаб і ключові установи Чорноморського флоту.

Серед узагальнюючих праць про культуру Миколаївщини вирізняється монографія Вадима Чистова й Октябрини Ковальової¹, де автори здійснили спробу наукового опису культурного ландшафту Півдня України впродовж XIX ст.

Тематичні студії, що деталізують окремі аспекти порушеної проблематики, найактивніше розвивалися в історії бібліотек. Для цього напряму особливо корисними є енциклопедичні й оглядові матеріали з історії бібліотечної справи регіону, зокрема публікація Тетяни Вірьовки, підготовлена для «Української бібліотечної енциклопедії»².

Доцільно окремо згадати працю Г. Ге «Історичний нарис столітнього існування міста Миколаєва при гирлі Інгулу (1790-1890)»³, цінність якої полягає в опорі на архівні матеріали міського та флотського діловодства XIX ст., значна частина яких нині втрачена. Для дослідження культурного життя Миколаєва особливо важливі наведені автором спостереження про публічні лекції, заснування громадської бібліотеки, діяльність музичних і артистичних гуртків, нотатки про популярність концертів і театральних вистав.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із театральним життям регіону та гастрольною діяльністю українських труп у другій половині XIX ст., де нинішня Миколаївщина постає як простір активної присутності діячів українського музично-драматичного й оперного театру. У цьому контексті показовою є стаття Наталії Крижановської⁴, присвячена діяльності представників українського театрального

¹ Ковальова О.Ф., Чистов В.П. Нариси історії культури Південного Прибужжя: монографія у 3-х кн. (від витоків до початку XX століття). Кн. 2: Література і театр. Миколаїв, 2001. 286 с.

² Вірьовка Т.М. Миколаївська область. Бібліотечна справа // Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://cutt.ly/OtTurj5f>

³ Ге Г.М. Історичний нарис столітнього існування міста Миколаєва при гирлі Інгулу (1790-1890). Миколаїв: Іліон, 2018. 152 с.

⁴ Крижановська Н.Є. Корифеї українського театру в культурному просторі Миколаївщини // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2010. № 3. С. 159-164.

мистецтва та їхнім творчим контактам із місцевим аматорським середовищем. Особливу увагу авторка приділяє братам і сестрі Тобілевичам як уродженцям краю, простежуючи їхні взаємини з миколаївськими аматорами на основі архівних джерел.

Водночас, попри наявність багатьох наукових розвідок, помітною залишається прогалина у системному використанні архівної інформації із фондів державного архіву Миколаївської області як джерельної бази для реконструкції культурного життя Миколаєва. Значна частина згаданих робіт спирається на пресу, мемуарні свідчення, довідкові видання й інші друковані джерела, тоді як матеріали Канцелярії Миколаївського військового губернатора дають змогу показати театральну культуру через процедури дозволів і заборон, офіційного листування наглядом за репертуаром театрів, життям театральних труп та окремих акторів. Саме у цьому полягає наукова новизна статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. 29 грудня 1791 р. (9 січня 1792 р. за новим стилем) було укладено Яську мирну угоду, за якою до Російської імперії відійшли території між Південним Бугом і Дністром, а також закріплено все Північне Причорномор'я, включно з Кримом. Ця подія мала значні наслідки для військової й адміністративної політики імперії. Укріплення новозавойованих земель вимагало створення системи управління та посилення військової присутності, що стало основою для інтенсивного розвитку Чорноморського флоту. На утримання флоту, адміралтейств і суднобудування з державної скарбниці імперії почали виділяти значні кошти – 2 112 246 руб. 48¼ коп. щорічно⁵, а кількість кораблів Чорноморського флоту мала сягати 490 суден різних типів.

На цьому фоні Миколаїв став стратегічним центром управління та розвитку флоту. За постановою від 28 квітня 1795 р. місто було визначено місцем розташування Чорноморського Адміралтейського правління⁶, що сприяло кон-

центрації тут ключових адміністративних і військових установ. Вже у 1794 р. до Миколаєва було переведено кадетський корпус, а протягом 1795 р. сюди переїхало все Чорноморське Адміралтейське правління, включно з майстернями й іншими допоміжними структурами. У 1796 р. в Миколаєві засновано казенну друкарню морського відомства⁷, що підкреслює зростаюче значення міста як центру управління флотом.

Швидке зростання міста вимагало створення відповідної системи адміністративного управління. Спершу Миколаїв було приписано до Херсонського повіту Вознесенського намісництва, а його управління здійснював градоначальник. На той час у місті вже діяла ратуша, члени якої зверталися до вищих органів з проханням створити власну міську думу та совісний суд, що свідчило про потребу в ефективному місцевому самоврядуванні.

Архівні документи є одним із базових джерел для історичних досліджень, оскільки фіксують події та процеси в їхньому адміністративному вимірі. У цьому сенсі фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» становить цінну джерельну основу для вивчення культурного розвитку Південної України 19 ст. Фонд формувався протягом майже століття й охоплює період 1805–1901 рр. До його складу входять укази, обіжники та розпорядження центральних установ, зокрема Сенату та Міністерства внутрішніх справ, службове листування з різних напрямів управлінської діяльності. Зберігання документів фонду розподілено між двома архівними установами. У Державному архіві Миколаївської області нині зберігається 11 963 одиниці зберігання за 1805–1901 роки⁸, у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, обліковується 476 одиниць зберігання⁹.

Паралельно з формуванням Миколаєва як адміністративного й управлінського центру поступово починає формуватися міське культурне життя, яке частково простежується у матеріалах фонду Канцелярії.

⁵ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900): навчальний посібник. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2006. 300 с.

⁶ Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711-1825) // Полное собрание законов Российской империи. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 229-236.

⁷ Багалий Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. Киев, 1889. С. 52-53.

⁸ Державний архів Миколаївської області: Анотований реєстр. Т. 1. Фонди дорадянського періоду. Миколаїв, 2006. 160 с.

⁹ Канцелярія миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонської губернії. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/0356/

У Миколаєві театральне мистецтво впродовж XIX ст. розвивалося досить активно, що було зумовлено зацікавленістю міської громади та потребою у публічному культурному дозвіллі. Показово, що наприкінці століття це позначилося і на міській інфраструктурі: як зазначав Г.М. Ге¹⁰, «зараз у Миколаєві два кам'яних театри: один великий, інший малий. Узагалі, театральні вистави в Миколаєві дуже популярні серед усіх верств міського товариства»¹¹. На нашу думку, саме помітність театру в міському житті та необхідність вирішувати практичні питання організації гастролей, роботи театрів і проведення вистав зумовили появу у фонді Канцелярії значного масиву справ цієї тематики.

Перша справа фонду¹², що відкриває театральну тематику, датується 1851 року. У ній зазначається, що в цей час у Севастополі перебувала трупа італійської опери, яка планувала гастрольні виїзди до інших міст. Зокрема, лист Таганрозького градоначальника повідомляє про неможливість прийняти цю трупу в Таганрозі у зв'язку з ремонтом театральної будівлі¹³. Показово, що питання переміщення та гастрольної діяльності іноземних театральних діячів оформлювалися через листування за участю генерал-губернаторів.

6 березня 1857 р. у документах фонду вперше з'являється пряма згадка про миколаївську театральну трупу¹⁴. Власник («утримувач») Миколаївського театру Олександр Марковський-Марков подає до Канцелярії перелік п'єс репертуару своєї трупи та клопочеться про їх затвердження для постановок у провінційних театрах¹⁵. У документі зафіксовано не лише сам факт існування трупи та формування її репер-

туару, а й порядок розгляду таких питань Третім відділенням власної його імператорської величності Канцелярії; водночас резолюція «Залишено без розгляду, за наказом адмірала»¹⁶ свідчить, що звернення могло бути не розглянуто по суті питання.

Вже 7 березня 1857 р. Миколаївський військовий губернатор контр-адмірал Олексій Іванович Бутаков ініціює перевірку стану театрального приміщення, влаштованого в будинку іноземця Міллера¹⁷. На виконання припису військового губернатора призначено комісію для огляду приміщення театру у складі: камер-юнкера колезького радника Доргобужинова, архітектора академіка Еппінгера¹⁸ та інженер-капітана Козакова. 8 червня того ж року було складено «Акт огляду (обстеження), здійсненого нами, театру, влаштованого в будинку іноземця Міллера», в якому зазначено, що «наша спільна думка полягає в тому, що цей театр, який аж ніяк не відповідає умовам, яких вимагають від споруд такого роду, як небезпечний, незручний і, зрештою, зайвий, слід закрити»¹⁹.

На початку 1860 р. головним командиром Чорноморського флоту та військовим губернатором Миколаєва призначили Богдана Олександровича Глазенапа. Вже за його перебування на посаді прусський підданий Іван Васильович Міллер звернувся з проханням дозволити відновити театральні вистави у будинку, який використовувався як театр²⁰. У поданому 22 квітня 1860 р. проханні І. Міллер наголошував, що театр, за його словами, діє в місті з 1840 р., дозвіл на відкриття якого було надано ще Михайлом Петровичем Лазаревим²¹, і клопотав про відновлення вистав, підкреслюючи, що прагне «мати засоби до існування та дохід від театру,

¹⁰ Ге Григорій Миколайович (1830-1911) – діяч громадського та культурного життя Миколаєва, письменник, драматург і публіцист; автор праці «Історичний нарис столітнього існування міста Миколаєва при гирлі Інгулу (1790-1890)».

¹¹ Ге Г. М. Історичний нарис... С. 149.

¹² Держархів Миколаївської області (ДАМО), ф. 230, оп. 1, спр. 913.

¹³ Ibid. Арк. 1.

¹⁴ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 2458, арк. 1.

¹⁵ Ibid. Арк. 2-11зв.

¹⁶ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 2458, арк. 1.

¹⁷ ДАМО. Ф. 230, оп. 1, спр. 2497, арк. 1.

¹⁸ Еппінгер Федір Іванович (1816-1873) – російський архітектор, академік і професор Імператорської академії мистецтв.

¹⁹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 2497, арк. 3.

²⁰ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 2497, арк. 8.

²¹ Лазарев Михайло Петрович (1788-1851) – адмірал, головний командир Чорноморського флоту і портів Чорного моря та Миколаївський і Севастопольський військовий губернатор (1833-1851).

який понад п'ятнадцять років задовольняв публіку»²². 30 квітня 1860 р., після повторного огляду театру, влаштованого у будинку І. Міллера, міській поліції запропоновано повідомити прохача, що оскільки його театральне приміщення не відповідає умовам, яких вимагають щодо пожежної безпеки для споруд такого типу, його прохання задовольнити неможливо²³.

У фонді Канцелярії зафіксовано й подальші спроби врегулювати питання приватного театрального приміщення. Так, 14 червня 1864 р. І. Міллер знову звернувся з проханням призначити спеціальну комісію для огляду будинку під театральне приміщення, та дозволити проведення у ньому вистав²⁴. Він зазначав, що його орендар Дмитро Русінов у 1855 р. відкрив власний театр, і тепер, з метою позбутися конкурента, пише на нього доноси, «використавши всі свої клопотання, щоб домогтися його закриття»²⁵. У результаті розгляду звернення І. Міллера міститься у справі Канцелярії з відміткою «Нагляд за іноземцями» та датоване 15 червня 1864 року²⁶. Головою комісії для визначення придатності до використання будівлі театру Міллера було призначено капітана 2-го рангу Бруннера.

18 червня 1864 р. комісією робиться висновок, що «як сама будівля, так і влаштовані в ній ложі та сцена за своєю міцністю не становлять небезпеки для публіки», але радить «влаштувати з вестибюля та портерної окремих вихід на вулицю, зробивши його шляхом пробивки частини фундаменту та стіни навпроти середини зали. Цей вихід має мати кам'яні сходи та бути завширшки не менше ніж 2½ аршина»²⁷. Розглянувши висновки комісії, 26 червня 1864 р. Миколаївський військовий губернатор генерал-ад'ютант Глазенап дав розпорядження міській поліції «оголосити Міллеру, що якщо він у своєму театрі виконає зазначені вище пе-

реробки і якщо після огляду його місцевою комісією вони будуть визнані задовільними, то для відкриття такого я не зволюватиму дати необхідний дозвіл»²⁸. Враховуючи, що станом на травень 1870 р. театр Міллера продовжував діяти²⁹, можна дійти висновку, що після виконання вимог дозвіл на його відкриття було надано.

У матеріалах фонду Канцелярії простежуємо, щодо питання безпеки театральних приміщень неодноразово поверталися й у подальшому. Так, 14 серпня 1873 р. військовий губернатор, віце-адмірал Микола Андрійович Аркас, звертаючись до Миколаївської театральної дирекції, зазначав: «На підставі клопотання театральної дирекції, викладеного в поданні до мене генерал-майора Нечаєва, я призначив особливу комісію для огляду будівлі театру Міллера з метою визначити її міцність і придатність»³⁰.

З 1858 р., відповідно до припису голови Канцелярії Миколаївській міській поліції, під час вистав у місцевому театрі повинен був здійснюватися нагляд за громадським порядком. У документі підкреслено, що «під час публічних вистав, що даються в місцевому театрі, з боку поліції не забезпечується належний нагляд»³¹, у зв'язку з чим пропонується призначити відповідального чиновника для спостереження за порядком у театрі та реагування на можливі порушення.

Окрім питань репертуару, гастролей і стану театральних приміщень, матеріали фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» розкривають і фінансовий бік діяльності театрів, зокрема майнові та кредитні операції, пов'язані з утриманням і функціонуванням театральних будівель. У листуванні Миколаївського міського Комітету, що стосуються порядку оформлення в заставу будівлі театру купця Русінова³², театр постає як майновий об'єкт і дже-

²² Ibid. Арк. 8зв.-9.

²³ Ibid. Арк. 10-10зв.

²⁴ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 5138, арк. 1-2зв.

²⁵ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 5138, арк. 2зв.

²⁶ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 5083, арк. 1-3.

²⁷ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 5138, арк. 4-4зв.

²⁸ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 5138, арк. 9.

²⁹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 7948, арк. 1.

³⁰ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 9001, арк. 6.

³¹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 2869, арк. 1.

³² ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 3176.

рело доходу, придатне для кредитного забезпечення. Комітет, обґрунтовуючи доцільність позики, наводить фінансові показники діяльності театру: «з червня 1857 по 19 лютого 1859 р. надійшло до Комітету 1552 руб. 33½ коп. За розрахунками, виведеними з цієї суми, встановлено, що річний дохід театру складає до 1035 руб.»³³. У листі зазначено, що Комітет рекомендує видати позику в сумі 13 500 руб. під 6% річних, забезпечивши її заставою – будівлею театру.

Водночас документи фонду показують, що фінансове становище миколаївських театрів було неоднорідним. Якщо в одних випадках стабільні збори давали підстави для подальших інвестицій у розвиток, то в інших у діловодстві фіксуються скарги на падіння касових надходжень, що безпосередньо спонукало до спроб запропонувати зміну порядку управління театром. Так, власник театру Іван Соболев у доповідній записці на ім'я військового губернатора Богдана Глазенапа у листопаді 1860 р. писав, що «збори театру щодалі слабшають, доходючи до остаточного занепаду»³⁴ та для порятунку театру запропонував взяти театр на бюджетне фінансування, призначивши директором поліцмейстера, або іншого представника Канцелярії, який затвердить дирекцію. Водночас резолюцією військового губернатора клопотання визначено «залишити без наслідків»³⁵, після чого Канцелярія доручила міській поліції повідомити заявника.

Канцелярія також розглядала конфліктні ситуації між акторами й адміністрацією театральних труп. Так, начальник МВС Херсонської губернії у лютому 1862 р. інформував Миколаївського військового губернатора, що утримувач театральної трупи Херсона Іван Зарецький винайняв трупу «Російські артисти»³⁶, надавши аванс за роботу в театрі. Натомість один з акторів – Адам Ольшанський, отримавши 120 руб. сріблом, таємно виїхав до Миколаєва³⁷. Разом з тим, ще в січні 1862 р. актор

Ольшанський звертався до Херсонського цивільного губернатора, заперечуючи висунуті на його адресу звинувачення та наполягаючи на їх безпідставності³⁸.

До військового губернатора надходили звернення з проханнями про фінансову підтримку гастролей іноземних театральних колективів. Зокрема, директор одеського театру повідомляв, що «має в Одесі трупу французьких артистів під керівництвом п. Віктора Дельмарі...»³⁹, підкреслюючи, що вистави проходять «з великим успіхом» («avec beaucoup de succès»), у зв'язку з чим звертався з клопотанням про матеріальне сприяння. Водночас у резолюції по справі столоначальник (посадовець Канцелярії) зазначив: «стосовно дозволу грати у Миколаївському театрі, то з боку військового губернатора перешкод бути не може; однак, оскільки грошова сторона театральної справи перебуває в орендному утриманні підприємця, то охочий «дати в цій справі будь-яке подання» має, звісно, увійти з ним у домовленість»⁴⁰.

Як ми бачимо, дозвіл на проведення вистав у театрах пов'язувався, у тому числі, з технічним станом приміщень і виконанням вимог безпеки. Можна констатувати, що питання пожежної безпеки театрів було постійним предметом уваги військового губернатора. Так, 9 травня 1870 р. міська громада в особі міського архітектора, звернулася до військового губернатора з проханням ініціювати перевірку пожежної безпеки миколаївських театрів. «У місті Миколаєві два театри – Руссінова і Міллера, тривалий час залишалися без капітального ремонту та становлять небезпеку, особливо під час великого скупчення публіки»⁴¹. Реагуючи на це звернення, 12 травня 1870 р. військовий губернатор адмірал Глазенап звернувся до інженера-полковника Лумберга з проханням провести технічне обстеження (аудит) будівель миколаївських театрів⁴². Результатів

³³ Ibid. Арк. 1зв.-2.

³⁴ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 3530, арк. 1.

³⁵ Ibid. Арк. 2 зворот.

³⁶ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4174, арк. 3.

³⁷ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4174, арк. 1.

³⁸ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4174, арк. 6-7.

³⁹ «Ayant ici à Odessa pour le moment une compagnie d'artistes Français sous la direction de M. Victor Delmaré...» (фр.) – ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4423, арк. 1.

⁴⁰ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4423, арк. 2 зв.

⁴¹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 7948, арк. 1.

⁴² Ibid. Арк. 2-3зв.

огляду справа не містить, однак 12 вересня 1870 р. Канцелярія звертається до полковника Лумберга з проханням надати результати проведеного обстеження театрів⁴³.

До повноважень Миколаївського військового губернатора входив і нагляд за додержанням чинного законодавства, зокрема у частині цензурних приписів. Так, листом від 17 лютого 1871 р. його поінформували, що Головне управління у справах друку МВС, отримавши афіші вистав Миколаївських театрів, прийшло до висновку, що у Миколаєві було поставлено «оперетку-водевіль» «Сватання на Гончарівці» авторства Квітки-Основ'яненка⁴⁴. У повідомленні зазначалося, що твір «не значиться у переліку п'єс, безумовно дозволених до представлення», а отже щодо нього не було дотримано порядку, встановленого законодавством. Водночас міська поліція у своєму рапорті на ім'я військового губернатора від 19 березня 1871 р. заперечувала наявність порушення. У документі зазначається, що п'єса ставилася «під назвою “Сватання”, малоросійська комедія в трьох діях Г.Ф. Квітки», і наголошувалося, що вона «вже гралася тут кілька разів у попередній час», а тому й «була дозволена» до представлення глядачам⁴⁵. Таким чином, ми бачимо не лише факт цензури через контроль афіш з боку центральних установ, а й аргументацію міської поліції на захист театрів, яка обґрунтовано доводить правомірність постановки та відсутність порушення зі свого боку.

Паралельно з контролем репертуару в межах загальної цензурної практики керівництво театрів мали враховувати й загальноімперські обмеження щодо української мови, яку в офіційних документах називали «малоруським наріччям». Про дію таких обмежень додатково наголошувалося в окремому листі Головного управління у справах друку МВС (16 жовтня 1881 р., № 4.016)⁴⁶. Зокрема зазначалося, що у 1876 р. були встановлені обмежувальні правила щодо вживання української мови циркуляром від 23 червня 1876 р., № 3.570, який містить

три основні постанови: заборонити ввезення з-за кордону книг і брошур малоросійським наріччям без спеціального дозволу Головного управління у справах друку; заборонити друк і видання в імперії оригінальних творів і перекладів малоросійським наріччям (із винятками для історичних документів/пам'яток і частково для «витонченої словесності» за суворих умов і після розгляду рукопису у Головному управлінні); а також заборонити різні сценічні вистави та читання малоросійським наріччям, так само як друк текстів малоруською до нот.

Це означало, що подальша постановка творів українською мовою у миколаївських театрах ставала неможливою без спеціальних дозволів і погоджень.

Незважаючи на чинні цензурні обмеження щодо використання української мови на сцені, у Миколаєві вистави українською продовжували з'являтися в репертуарі, однак їх проведення вимагало окремих дозволів і фіксувалося в діловодстві як питання, що підлягає контролю. Так, у травні 1882 р. миколаївському військовому губернатору подано рапорт про дозвіл на низку вистав із репертуару українською мовою: п'єсу «Наталка Полтавка» Івана Котляревського та «Сватання на Гончарівці» Квітки-Основ'яненка⁴⁷.

Тимчасовий Одеський генерал-губернатор генерал від інфантерії Христофор Рооп у березні 1885 р. поінформував Миколаївського військового губернатора Олексія Пещурова, що дозволив Михайлу Старицькому⁴⁸ ставити вистави у містах Сімферополь, Ялта, Керч, Миколаїв, Бердянськ, Катеринослав, Херсон і Кишинів (з 31 березня по 15 серпня)⁴⁹. До дозволеного репертуару входили «Наталка Полтавка», «Сватання на Гончарівці», «Назар Стодоля», «За Немань йду», «Чорноморці», «Утоплена», «За двома зайцями», «Гаркуша», «Запорожець за Дунаєм» та інші. Згодом, 4 вересня 1886 р. Христофор Рооп надіслав вичерпний перелік із 21 п'єси, дозволеної для постановки в театрах⁵⁰.

⁴³ Ibid. Арк. 4.

⁴⁴ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 8437, арк. 2.

⁴⁵ Ibid. Арк. 7.

⁴⁶ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10885, арк. 1-2.

⁴⁷ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10885, арк. 3-3зв.

⁴⁸ Михайло Петрович Старицький (1839-1904) – український письменник, поет, драматург, прозаїк, театральний і культурний діяч, один із корифеїв українського театру.

⁴⁹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11699, арк.1-1зв.

⁵⁰ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11760, арк. 3.

У січні 1892 р. на листі товариства русько-малоруських артистів до військового губернатора з проханням дозволити в театрі Монте постановку п'єси Михайла Старицького «Крути та не перекручуй» накладено візу: «Перешкод не вбачається за умови дотримання всіх встановлених правил»⁵¹.

Економічні аспекти театрального життя також не залишалися поза увагою військового губернатора. Поряд із контролем репертуару та дотриманням цензурних приписів у діловодстві проступають і питання доступності театру для міської публіки, насамперед через цінову політику антрепренерів. Так, у рапорті Миколаїв-

ської міської поліції наголошувалося: «останнім часом утримувачі драматичних труп і артисти, які дають вистави та концерти в місцевих театрах м. Миколаєва, нерідко істотно підвищують ціни за вхід і тим самим позбавляють публіку, особливо службовців та осіб з обмеженим утриманням, які становлять значну частину відвідувачів театру, можливості бувати на виставах»⁵².

У справі вміщено порівняльну таблицю цін на театральні вистави двох миколаївських театрів станом на 6 листопада 1872 р., що дає змогу зіставити вартість відвідування за окремими категоріями місць і типами вистав.

Таблиця 1⁵³.

Крісла	Театр Русінова			Театр Міллера		
	Кількість	Вартість, рублів	Всього, рублів	Кількість	Вартість, рублів	Всього, рублів
Літературних	30	2	60	11	2	22
Виділених рядів	29	1,50	43,50	33	1,5	49,5
Решта рядів	105	1	105	12	1	12
Ложа						
Бенуара літерних	2	7	14	8	7	56
Бенуара нумерних	18	5	90	6	5	30
Бельєтаж середня			8			8
Бельєтаж нумерних	18	4	72	12	4	48
Бельєтаж літерних	2	6	12	4	6	24
Галерея	250	0,30	75	120	0,30	36
Партер				60	0,50	30
		Всього	479,50			369,50

На підставі наведених даних можна дійти висновку, що обидва миколаївські театри не вдавалися до демпінгу, утримуючи ціни на співставному рівні. Водночас зіставлення можливих зборів дає підстави припустити, що театр Русінова мав дещо більші розміри (відповідно, більшу

кількість місць), що забезпечувало йому потенційну перевагу в доходах приблизно на 110 руб.

18 березня 1874 р. новосформована Миколаївська театральна дирекція звертається до військового губернатора Миколи Аркаса з проханням затвердити нову редакцію її статуту та

⁵¹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11942, арк. 1.

⁵² ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 8553, арк. 1.

⁵³ Ibid. Арк. 3зв.-4.

стати почесним директором Миколаївського театру. 21 березня 1874 р. на листі з проханням затвердити дирекцію театру та перелік артистів Микола Аркас наклав позитивну резолюцію. Справа також містить проєкт листа-відповіді від імені військового губернатора, датований 22 березня 1874 р.⁵⁴

У документах фонду зустрічаємо ініціативу військового губернатора про будівництво нового театрального будинку. Так, 18 березня 1874 р. Микола Аркас звертається до міського голови з пропозицією «у теперішній час, з точністю визначити вартість спорудження нової будівлі для театру, а також піддати ґрунтовному та всебічному розгляду план будівлі»⁵⁵.

У звіті міської поліції від 11 липня 1877 р., підготовленому для військового губернатора, простежується подальша історія двох миколаївських театрів⁵⁶. Зокрема зазначалося, що театри розміщені у приватних будинках, які належать Дмитру Русінову та Науму Сорочану (колишній театр Міллера), які було передано в оренду артистові Михайлу Лоскутову-Максимову з 22 лютого 1876 р. строком на два роки. Постійний склад його трупи налічував 19 осіб. Отже, можна констатувати, що зі зміною поколінь власників і передачею обох театрів в оренду одному керівникові театральна конкуренція, яка тривала близько чверті століття, фактично завершилася.

14 січня 1880 р., на підставі рапорту Миколаївської міської поліції, військовий губернатор Микола Аркас проінформував Головне управління у справах друку про стан театральної мережі міста⁵⁷. У листі зазначено, що в Миколаєві діяло три театри: два у приватних будинках, що належали Дмитру Русінову та Науму Сорочану, й один літній на міському бульварі в будівлі морського відомства. Окремо подано відомості про орендарів і склад труп упродовж 1879 р., а також підкреслено, що «в усіх цих театрах вистави в сценічному відношенні вико-

нувалися задовільно і з додержанням усіх приписаних правил»⁵⁸.

3 червня 1881 р. миколаївський міський голова Михайло Петрович Парізо написав листа Миколаївському військовому губернатору: «Відповідно до листа керуючого Канцелярією Вашої Високоповажності від 4 минулого червня за № 1707 маю честь надіслати при цьому копію плану театру, що передбачається до спорудження театру п. Монте⁵⁹. Покірно прошу після того, як цей план Вам буде вже непотрібний, повернути його в якомога коротший термін, оскільки це єдиний примірник, що перебуває у розпорядженні Управи та необхідний для нагляду за правильністю виконання будівельних робіт. При цьому маю честь додати, що п. Монте до будівництва зазначеного театру вже приступив»⁶⁰.

Наказом Головного командира Чорноморського флоту і портів та Миколаївського військового губернатора від 8 серпня 1881 р. № 365 було призначено комісію для «освідчення правильності та міцності спорудження нового будинку театру Монте» на розі Адміральської та Різдвяної вулиць⁶¹. Комісії доручалося здійснити огляд і скласти докладний акт за його результатами, що засвідчує інституціоналізацію технічного контролю та підвищення вимог до безпеки та якості театральної інфраструктури міста. 28 серпня 1881 р. начальник будівельної частини Миколаївського порту подав військовому губернатору акт комісії, яка мала перевірити «правильність і міцність новозбудованого театру Монте»⁶². Комісія дійшла висновку, що будівельні роботи виконуються з грубими порушеннями будівельних норм і вимог, вказуючи, що «викладаючи виявлені недоліки та способі їх усунення, комісія вважає неможливим не зазначити, що всі ці недоліки могли бути допущені або через неуважний нагляд за роботами, або через цілковите незнання справи техніком, якому доручено нагляд»⁶³.

⁵⁴ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 9407, арк. 1-2зв., 8-9.

⁵⁵ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 9604, арк. 1.

⁵⁶ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10003, арк. 3-3зв.

⁵⁷ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10542, арк. 1-1зв.

⁵⁸ Ibid. Арк. 2-2зв.

⁵⁹ Карл Монте – миколаївський міщанин, побудував фасадом на вулицю Різдвяну (нині – Героїв Рятувальників) першу в Миколаєві спеціалізовану театральну будівлю.

⁶⁰ ДАМО, ф. 230, оп. 1, Спр. 10742, арк. 1.

⁶¹ Ibid. Арк. 5.

⁶² Ibid. Арк. 7.

⁶³ Ibid. Арк. 10зв.

Миколаївський міський голова, надаючи пояснення військовому губернатору щодо незадовільної якості будівництва, у листі від 15 жовтня 1881 р. зауважив, що за повідомленням поліцмейстера «пан Роде, який наглядав і керував будівництвом зазначеної будівлі, документів про призначення техніків або будівничого не має»⁶⁴.

Таким чином, попри зауваження та застереження військового губернатора, у місті продовжували зводити громадські будівлі, які потенційно могли становити небезпеку для відвідувачів через недостатній технічний нагляд і неналежний контроль з боку міської влади.

Після початку будівництва нового театру міська дума, апелюючи до міркувань пожежної безпеки, ініціювала питання закриття інших міських театрів: у грудні вона просила військового губернатора розпорядитися про закриття театрів Русінова і Міллера «як не задовольняючих безумовно ніяким умовам у відношенні безпеки публіки» до їх переобладнання⁶⁵. Водночас у цьому листі не згадується інформація про виявлені під час спорудження нового театру недоліки, зафіксовані в актах технічного огляду.

Станом на 1882 р. будівництво театру Монте було завершено, і вже в травні 1883 р. Миколаївський поліцмейстер у звіті повідомив, що протягом 1882 р. в театрі вже відбувалися театральні вистави⁶⁶.

Доказом того, що миколаївці активно відвідували театральні вистави, може слугувати лист тимчасового одеського генерал-губернатора Йосипа Гурка, адресований його миколаївському колезі⁶⁷. У документі, складеному у відповідь на клопотання трупи російських акторів під керівництвом Балькашина, Щербова-Нікальського та Балькашиної-Неврової, говориться про дозвіл давати спектаклі у Миколаєві під час Успенського посту: «не вбачаю перешкод для задоволення зазначеного клопотання», що опосередковано вказує на сталий попит публіки на вистави навіть у періоди по-

стів церковного року. На ім'я військового губернатора також надходили клопотання про дозвіл на показ вистав у Масляну суботу та протягом Сирної седмиці⁶⁸. У лютому 1900 р. Марко Лукіч Кропивницький звернувся по дозвіл на постановку вистав російсько-малоросійських артистів у Миколаєві під час Великого посту. Згідно з відповіддю, проведення вистав було дозволено, однак із застереженням: спектаклі дозволялися упродовж посту за винятком Страсного тижня, Вербної суботи та Вербної неділі, передодня Благовіщення, а також окремо зазначених дат (неділі 27 лютого та суботи 11 березня)⁶⁹.

У 1886 р. Миколаївський поліцмейстер подав рапорт на ім'я військового губернатора, де фіксував структуру театального життя міста та стан основних сценічних майданчиків. Зазначалося, що у Миколаєві діяло три театри, розміщені у приватних будинках: театр купця Арона Коневського (Московська вулиця, № 3), театр миколаївського міщанина Дмитра Руссінова (Різдвяна вулиця, № 4) і театр миколаївського міщанина Карла Монте (Різдвяна вулиця, № 1). При цьому підкреслювалося, що театр Коневського «закрито, як такий, що не відповідає своєму призначенню», Дмитру Руссінову комісією військового губернатора від 12 грудня 1885 р. було дозволено відкриття театру, а в театрі Монте «постійно даються спектаклі й інші веселощі»⁷⁰.

Нааявних у місті стаціонарних майданчиків для проведення вистав, імовірно, не завжди вистачало, тому в театральній практиці Миколаєва використовувалися й альтернативні простори, зокрема приміщення цирків, де також організовувалися гастрольні та репертуарні покази. Так, у серпні 1899 р. уповноважений товариства російсько-малоросійської трупи артистів Павло Квітка звернувся до військового губернатора з проханням дозволити показ «малоруських спектаклів» у театрі-цирку Шеффера⁷¹. На документі накладено візу: «Перешкод не вбачаю».

⁶⁴ Ibid. Арк. 13-13зв.

⁶⁵ Ibid. Арк. 23.

⁶⁶ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10987, арк. 3.

⁶⁷ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10885, арк. 8.

⁶⁸ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11344, арк. 6, 10.

⁶⁹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 14485, арк. 1, 5.

⁷⁰ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 11730, арк. 1, 3.

⁷¹ ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 14327, арк. 1.

Рис. 1. Бричка біля входу в театр Карла Монте (середина 1880-х років) (фрагмент фотографії фотоательє Є. Корєєвої).

Колекція снігурівського краєзнавця Олександра Ревуцького)

Рис. 2. Театр Якова Шеффера на розі Адміральської та Різвяної після реконструкції 1898 р. (початок 20 ст.) (листівка Я.В. Поповського, бл. 1905 р.)

Таким чином, матеріали фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» дають змогу побачити театральне життя Миколаєва ХІХ ст. не як сукупність мистецьких подій, а як сферу постійного нагляду з боку військового губернатора. Документи фіксують гастрольні приїзди та клопотання труп, умови допуску вистав, підтримання громадського порядку під час спектаклів, а також контроль репертуару через цензурні процедури та листування з центральними установами. У цьому ж масиві виразно проступає тема безпеки, оскільки придатність театральних приміщень регулярно перевірялася, а питання пожежної безпеки та технічного стану будівель залишалося постійним предметом уваги губернатора.

Окремий пласт джерел розкриває економічний і майновий вимір театральної діяльності, питань оренди та позик на розвиток театру. У діловодстві простежується еволюція

театральної мережі Миколаєва, співіснування та конкуренція приватних театрів, їх передача в оренду одному керівнику, а також перехід до нового етапу, пов'язаного з будівництвом спеціалізованої будівлі театру Карла Монте. Водночас документи засвідчують суперечність між деклараціями про безпеку публіки та реальними проблемами технічного нагляду на новобудовах, що підкреслює складність та недосконалість механізмів контролю.

Разом із тим, для повнішого відтворення культурного контексту, художніх тенденцій і сприйняття театру міською громадою у подальших наукових розвідках доцільно залучити матеріали преси, мемуарні свідчення й інші джерела особового походження.

Інформація про конфлікт інтересів. Потенційних або явних конфліктів інтересів, що пов'язані з цим рукописом, на момент публікації не існує та не передбачається.

References

1. Не, Н. (2018). *Istorychnyi narys stolitnoho isnuvannia mista Mykolaieva pry hyrli Inhulu (1790-1890)*. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
2. Kovaliova, O. Chystov, V. (2001). *Narysy istorii kultury Pivdennoho Prybuzhzhya: monohrafiya u 3-kh kn. (vid vytokiv do pochatku 20 stolittya)*. Kn. 2: Literatura i teatr. Mykolayiv [in Ukrainian].
3. Kryzhanovska, N. (2010). Koryfeyi ukrayinskoho teatru v kulturnomu prostori Mykolayivshchyny. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 3, 159-164 [in Ukrainian].
4. Levchenko, L. (2006). *Istoriia Mykolaivskoho i Sevastopolskoho viiskovoho hubernatorstva (1805-1900): navchalnyi posibnyk*. Mykolaiv: Vydavnytstvo MDHU im. P. Mohyly [in Ukrainian].
5. Viriova, T. Mykolayivska oblast. Bibliotekna sprava. *Ukrainska bibliotekna entsyklopediya*. Retrieved from <https://cutt.ly/OtTurj5f> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 3.11.2025 Схвалено до друку / Accepted: 2.02.2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)"